

Dedičské právo v záznamoch Varadínskeho registra (1208 – 1235)

Miroslav Lysý

*Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
E-mail: miroslav.lysy@flaw.uniba.sk
ORCID: 0000-0002-4242-240X*

Inheritance Law in the Records of the Oradea Register (1208–1235)

Abstract:

The article analyzes the institutions of inheritance law in a Hungarian legal document dating from the first third of the 13th century, the Oradea Register. Despite a certain stereotypical nature of the narrative of the Oradea Register records, it can be concluded that the institutions of inheritance law are found, among other things, in the terminology of the monument (*ultimum testamentum*, *ius haereditarium*, *terra hereditaria*, *heres*). The records also contain some decisions that are not entirely testamentary in nature, but are close to some aspects of the purpose of inheritance law, namely decisions made in anticipation of imminent death. The difference compared to wills is the immediate effect of these acts. Among the records, we also find examples of public wills made before a public institution and private wills.

Keywords: Oradea Register; inheritance law; will; legal terminology; medieval history; history of Hungary

Kľúčové slová: Varadínsky register; dedičské právo; závet; právna terminológia; stredoveké dejiny; dejiny Uhorska

DOI: 10.14712/2464689X.2026.189

Financovanie: Štúdiá vznikla vďaka grantu VEGA 2/0017/23 *Právna norma verzus súdna prax. Histo-riko-právne, diskurzívne a sociálne aspekty súdnictva, zločinu a trestu v období stredoveku a raného novoveku.*

Varadínsky register predstavuje zbierku pozostávajúcu z liturgickej časti k využitiu tzv. božích súdov v Uhorsku, za ktorou nasleduje 389 záznamov z rozličných právnych a procesných úkonov. Hoci pamiatka pochádza z prvej tretiny 13. storočia (1208 – 1235), známou sa stala až po jej prvom vydaní z roku 1550 pod názvom *Ritvs explorandae veritatis*.¹ Väčší záujem o ňu potom nastal až vďaka popularizácii diela prostredníctvom viacerých prác Mateja Bela (1684 – 1749), ktorý sa súčasne stal druhým vydavateľom tejto zbierky.² Počnúc týmto vydaním sa záujem o Varadínsky register začal rozširovať medzi vzdelancami právnického i historického vzdelania³ a tento záujem sa prejavil i v domácej českej⁴ i slovenskej⁵ literatúre. Tento záujem sa prejavil aj najnovším kritickým vydaním, ktorú sprevádza preklad do slovenského jazyka a rozsiahla úvodná štúdia.⁶ Táto obsahuje aj rozbor práva vo Varadínskom registri, zameriava sa však viac na procesnú stránku prameňa a pomerne málo hodnotí napríklad súkromnoprávne vzťahy. Nasledujúca štúdia sa tak zameria na jednu časť súkromného práva vo Varadínskom registri, a to na právo dedičské, ktorého sa zásadne alebo aj iba okrajovo dotýka 22 záznamov Varadínskeho registra z 389.

¹ *Ritvs explorandae veritatis, qvo Hvngrica natio in dirimendis controuersijs ante annos trecentos & quadraginta vsa est, & eius testimonia plurima, in Sacratio summi templi Variadien. Reperta.* Colosuarij 1550.

² *Ritvs explorandae veritatis, seu iudicivm ferri candentis, quo in dirimendis controversiis, gens Hvngrara olim vtebatur.* Editio, post Claudipolitanam A. MDL. Secunda, vberremis Notis illustrata. Adparatus ad Hist. Hvngr. Decadis I. Monvmentvm V. In *Adparatvs ad historiam Hvngrariae sive collectio miscella, Monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisiuit, in Decades partitus est, et Praefationibus, atque Notis illustravit, Mathias Bel. Cum Censura Ampliss. Senatus Posoniens. Sumtu Philohistorum Patriae.* Posonii, Typis Joannis Paulli Royer, A. MDCCXXXV, s. 185 – 278.

³ Podrobnejšie LYSÝ, M. Varadínsky register v uhorskom dejepisectve. *Historia et theoria iuris*, 2023, roč. 15, č. 2, s. 41 – 48.

⁴ Napr. CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko (= Spisy Filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě III)*. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského, 1923, s. 122 – 123; RAUSCHER, R. *O Regestru varadinském. K dějinám božích soudů v Uhrách. Rozšířený zvláštní otisk z časopisu Učené společnosti Šafaříkovy „Bratislava“, ročník III, číslo 2*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1929, s. 18 – 20; PROCHÁZKA, V. Přisaha, ordál a svědectví u polabsko-pobaltských Slovanů. In: *Vznik a počátky Slovanů II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 176 – 179; SCHELLE, K. Ordály jako důkazní prostředek v procesním právu. *Slovenská archivistika*, 1980, roč. 15, s. 117 – 146.

⁵ FAUST, O. *Zo starých zápisnic mesta Bratislavy*. Bratislava: Universum, 1933, s. 111 – 113; HALAGA, O. R. *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci (= Práce historického odboru „Svojiny“ Východoslovenského kultúrneho spolku)*. Košice: Východoslovenský kultúrny spolok Svojina Košice (ČSR), 1947, s. 60, 63; ULÍČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 37 a 348; ULÍČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 64, 365, 538, 544, 574, 637, 654; VARSÍK, B. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 133, 245, 335 – 340, 359 – 360, 381 – 382, 397, 401 – 402, 417 – 418, 422 – 423, 425, 428, 430 – 431; LYSÁ, Ž. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291: štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014; HOLÁK, J. *Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku*. Bratislava: Osveta, 1974, s. 206 – 210; GÁBRIŠ, T. *Regestrum Variadiense vo svetle najnovších právnohistorických prístupov. Právnohistorické štúdie*, 2009, roč. 40, s. 343 – 358; LAMPART, F. *Ordály a súdne súboje v stredovekom Uhorsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2023; ROŠKOVÁ, D. *Testimonia registri Variadiensis: hľadanie práva podľa Varadínskeho registra*. In: KARABOVÁ, K. (ed.). *Festivale Tyrnaviense: zborník príspevkov z vedeckej konferencie Festivale Tyrnaviense konanej dňa 16. decembra 2024 na pôde Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2024, s. 99 – 116.

⁶ LYSÝ, M. – MÚCSKA, V. – ROŠKOVÁ, D. *Regestrum Variadiense seu Ritvs explorandae veritatis. Varadínsky register alebo obrad skúmania pravdy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024.

Pri charakteristike Varadínskeho registra môžeme skonštatovať dve zásadné veci. Tou prvou je, že vzniká v čase nárastu obľuby spisomňovania právnych a procesných úkonov v Uhorsku a táto obľuba je viditeľná aj rozličnými formulkami zaznamenanými v registri, ako je napríklad „*fecit eternari*“, ⁷ „*pro condempnatis describi*“, „*scriberentur pro condempnati*“, „*pro condempnatis scribi precepti*“, či „*in registro scriberemus*“. ⁸ Druhou relevantnou skutočnosťou je, že (častočný) nárast obľuby písaného práva síce súvisí s prenikaním tejto obľuby z juhu a západu Európy, nie je však priamo sprevádzané aj priamo prienikom učeného práva ako takého. ⁹ Záznamy Varadínskeho registra tak reflektujú domáce uhorské obyčajové právo. Varadínska kapitula, hoci aj cirkevná inštitúcia, neslúži v tomto prípade ako prostriedok na rozširovanie inštitútov rímsko-kánonického práva, ale ako autorita verejnej moci, ktorá potvrdzuje platnosť právnych úkonov, či prostredníctvom ktorej sa realizujú jednotlivé procesné úkony, ako je inštitút božích súdov, vyhlasovanie súdnych rozhodnutí, či určité formy vymáhania súdnych rozhodnutí. Aj v prípade inštitútov dedičského práva preto budeme predpokladať, že na ich hmotnoprávnu podobu nemali samotná Varadínska kapitula či inak v tom čase v Uhorsku nerozšírené učené právo priamy vplyv. Túto skutočnosť si vieme ilustrovať na príklade záznamu z roku 1221, v ktorom predmetom sporu bola zem hradu a žalujúca strana sa sťažovala na násilnú okupáciu majetku, kým žalovaní sa odvolávali na dedičné právo k nej. Vo výsledku ale nedošlo k súdnemu rozhodnutiu, pretože ešte pred vykonaním skúšky rozžeraveným železom sa strany medzi sebou dohodli mimosúdne a žalobcovia spomenutú zem darovali žalovaným. ¹⁰ Ide o pomerne typický spôsob riešenia konfliktu, ktorý uprednostňoval dohodu strán a zmier pred uplatnením hmotného práva.

Vo všeobecnosti sa predpokladá, že pre existenciu dedičského práva je potrebná existencia individuálneho vlastníckeho práva. ¹¹ Z hľadiska pramennej bázy je však zaujímavé, že aj kolektivizované formy vlastníctva vrcholného stredoveku, ktoré vyššie spomínanej poučke odporujú, sa prinajmenšom vo vlastnej terminológii odvolávajú na dedičnosť majetku. Tak sa stretávame (aj) vo Varadínskom registri s výrazmi ako *ultimum testamentum*, ¹² *ius haereditarium*, ¹³ *terra hereditaria*, ¹⁴ či *heres*. ¹⁵ Kým posledne spomenutý termín nie je nijakým spôsobom spochybnením vyššie menovanej tézy, keďže sa v citovanom prípade vzťahuje k vlastníctvu vena, pojem dedičná pôda naznačuje, že aj kolektívne a rodmi (rodinami) vlastnené majetky sa identifikovali prostredníctvom terminológie dedičského

⁷ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 51 (147), 103 (329), 164 (244), 358 (347), s. 106 – 107, 133 – 134, 165, 269.

⁸ Tamtéž, č. 27 (266), 217 (4), 291 (47), 357 (246), 362 (351), 377 (130), s. 94, 194 – 195, 232 – 233, 268 – 269, 272, 282.

⁹ CHIFFOLEAU, J. Právo a práva. In: GOFF LE, J. – SCHMITT, J.-C. (ed.). *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 534 – 536.

¹⁰ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 317 (368), s. 246 – 247.

¹¹ LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 509; MARTINCOVÁ, L. – SOMBATI, J. *Zákonné dedenie*. In: ŠTEVČEK, M. – GREGOR, M. – MLKVÝ, M. (ed.). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 539.

¹² *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 379 (132), s. 284.

¹³ Tamtéž, č. 19 (389), 224 (11), 229 (110), 230 (111), s. 90, 201 – 202.

¹⁴ Tamtéž, č. 313 (364), s. 243.

¹⁵ Tamtéž, č. 340 (247), s. 257.

práva. Naznačovali, že išlo o pôdu v „trvalom“ vlastníctve rodu¹⁶ a v narácii záznamu Varadínskeho registra vyjadrovali tieto pojmy *titulus* k vlastníckemu právu (resp. držbe), ktorý bol ekvivalentom ku kúpe (*titulus emptiois*)¹⁷ alebo zálohu (*titulus vadimonii*).¹⁸

Ak aj teda platilo, že v rámci kolektívnych foriem vlastníctva sa „dedili“ ideálne podiely, ktoré zotrúvali vo vlastníctve celého rodu, o dedičské právo v podstate išlo, malo však iné podoby, ako dedičské právo v rámci individualizovaného vlastníctva. Základný teoretický rozdiel tak spočíval v tom, že pri veciach vlastnených v individuálnom vlastníctve dochádza po smrti poručiteľa k akémusi ešte nie na základe právneho poriadku presne stanovenému dedičskému konaniu a prinajmenšom k prevzatíu veci novým vlastníkom. V rámci kolektívnych foriem vlastníctva sa v podstate preskupujú vlastnícke podiely medzi jednotlivými členmi rodu. V oboch prípadoch potom mohol byť použitý výraz *ius haereditarium* v zmysle *titulus*.¹⁹

Že pri vlastníctve rodu nemuselo ísť len o nejaké teoretické podiely na pôde, ukazuje príklad z roku 1226, kedy predmetom sporu medzi žalobcom a žalovanými bola práve dedičná pôda. Žalovaní obsadili jej polovicu (*dimidietas terre*), avšak časť tejto polovice mala patriť žalobcovi (*hereditaria eius portio esset*).²⁰ V reáliách uhorského obyčajového práva nás nemusí prekvapovať, že išlo o žalovateľný nárok, zároveň to ale ukazuje na význam bezzávetného dedenia v právnej praxi.

Plastickejším prípadom je aj spor o dedičnú pôdu datovaný k roku 1229, ktorý je o istom Petrovi, ktorý mal nadobudnúť pôdu po Mikulášovi zo zeme Boroslav. Peter mal nadobudnúť pôdu na základe bližšie nešpecifikovaného súdneho rozhodnutia, začal však namietat, že okrem dedičského podielu mal na pôde podiel získaný kúpou. Tohto nároku sa však Peter v priebehu konania napokon vzdal. Rovnako ešte požadoval dve dediny menom Garbolc a Fekete za Mikulášovu zem darovanú podľa kráľovej donácie jeho otcovi Endušovi. Tento nárok Peter „nepreukázal“ v dôsledku výroku božieho súdu.²¹ Prípad je zaujímavý opäť z pohľadu vzťahu terminológie a dedičského práva. Predmetom sporu bola opäť kolektívne vlastnená pôda, resp. rozsah podielu na nej. Hoci to záznam priamo nehovorí, v podstate sa tu rozlišuje medzi vlastníctvom z titulu dedičstva a vlastníctvom z titulu kúpy. Ako sme videli vyššie, záznamy Varadínskeho registra inak na viacerých ďalších miestach termín *titulus* veľmi dobre poznajú.

Aký významný status mala dedičná zem (*terra hereditaria*), ukazuje záznam z roku 1234 a spor z najvyšších poschodí uhorskej spoločnosti. Na jednej strane bola pani Margaréta, kedysi (*quondam*) manželka župana Torkunka, ktorá získala dedičnú pôdu od svojho otca a od svojich dvoch bratov. Po manželovej smrti sa však rozhodla zem darovať cirkvi a keďže tak učinila bez vedomia svojich bratov, títo ju zažalovali na základe toho, že

¹⁶ Podrobnejšie MLKVÝ, M. – MLKVÁ ILLÝOVÁ, Z. Vlastníctvo. In: ŠTEVČEK, M. – GREGOR, M. – MLKVÝ, M. (ed.). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 318.

¹⁷ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 342 (249), 385 (138), s. 260, 288.

¹⁸ Tamtéž, č. 388 (141), s. 290.

¹⁹ V zázname č. 224 je takto uvedený *titulus* v spore medzi stranami o vlastníctvo pôdy. *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 224 (11), s. 198. „*Ille autem dixit dimidiam partem eiusdem terrae iure haereditario sibi attinere.*“ V tomto prípade išlo o vlastníctvo rodu.

²⁰ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 349 (338), s. 263. Výsledkom sporu je, a to je azda charakteristické, zmier, vzájomné odpustenie a dohoda ohľadom spomenutých pozemkov.

²¹ Tamtéž, č. 368 (357), s. 275 – 276.

na prevod pôdy nedali povolenie, a že táto pôda je dedične „ich“. Spor sa skončil vyplatením cirkvi a návratom pôdy pod právo oboch bratov, a súčasne aj zápisom pôdy v registri Varadínskej kapituly.²² V zázname sa nám tak ozýva vznik uhorských hodnoverných miest. Z vecnoprávneho hľadiska je zaujímavé, že darovanie pôdy príbuznej neznamená vznik „neobmedzeného právneho panstva nad vecou“, keďže, ako nám tento príklad ukazuje, odovzdanie časti rodového pozemkového majetku neznamená zánik statusu dedičnosti takejto pôdy. Zároveň môžeme len špekulovať, čo znamenalo „darovanie“ pôdy pani Margaréte²³ od otca a bratov. Do úvahy prichádza tak veno, ako aj iné formy odovzdania majetku. Každopádne toto vyčlenenie časti rodového majetku nechápali bratia pani Margaréty ako trvalý prevod, ale zhruba ako „dočasné darovanie“.²⁴ Ak aj bolo prijateľné, aby tieto pôžitky smerovali k pani Margaréte po smrti jej manžela, neprijateľnou bola predstava, že by mala táto pôda pripadnúť cirkvi. Pani Margaréta tak dočasne získala určitý podiel rodovej pôdy, s ktorým samostatne nebolo pre ňu možné disponovať. Nebránilo v tom ani tak krajinské vecné právo, ako skôr práve kolektívne chápané vlastníctvo pôdy, ktorú v tomto prípade očividne vlastnil šľachtický rod. Dedičské nároky na rodovú pôdu tak prevážili nad individuálnym rozhodnutím pani Margaréty, akokoľvek predošlým úkonom mal byť takýto majetok prevedený na ňu vlastným otcom.

Osobitnou skupinou záznamov Varadínskeho registra sú odkazy *mortis causa* týkajúce sa ľudí. Varadínsky register bol tvorený v čase, keď uhorské právo poznalo skupiny ľudí ako *servi* a *ancillae*. Tie by sme mohli síce chápať vo voľnom preklade ako otrokov a otrokyne, majme však na pamäti, že išlo o skupiny ľudí, ktorých právne postavenie sa líšilo od klasického rímskeho otroctva napríklad tým, že mali procesnú spôsobilosť.²⁵ Nič to však nemení na tom, že v prostredí Uhorska bolo možné disponovať s takýmito ľuďmi. Vo Varadínskom registri sa často stretávame s prepustením týchto ľudí na slobodu, pričom ich páni si nechávali písomne takéto prepustenie potvrdiť a príslušný úradník kapituly tento úkon zaznamenal latinským výrazom *manumissio*, ktoré dobre poznáme z rímskeho práva.

²² Tamtéž, č. 377 (130), s. 282.

²³ Treba tu skonštatovať, že totožnosť rodu je nám v tomto prípade neznáma. Pani Margaréta bola manželkou inak neznámeho župana Torunka. Porovnaj *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum*. Eds. Joannes Karácsonyi – Samuel Borovszky. Budapest: Typis Victoris Hornyánszky, typographi regii, 1903, s. 56.

²⁴ Na začiatku 13. storočia ešte nepatrilo k samozrejmostiam, že raz prevedený majetok do vlastníctva iného subjektu (teda darovaný majetok) sa nemá vrátiť späť. Od toho existuje pravdepodobne aj príslušné ustanovenie Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222, že „(p)ossessionibus eciam, quas quis iusto servicio obtinuerit, ali quo tempore non privetur“. MARSINA, R. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. Inde ab a. DCCCXV usque ad a. MCCXXXV*. Bratislavae: Sumptibus Academiae scientiarum Slovacae, 1971, s. 200.

²⁵ Podrobnejšie: LYSÝ, M. On the Social Structure of the Kingdom of Hungary According to the Records of the Regestrum Varadinense. In: *Forum Historiae*, 2024, roč. 18, č. 1, s. 59 – 60. Už v staršej literatúre sa bežne riešila otázka stotožnenia výrazov *servi* a *ancillae* v stredovekých prameňoch s otroctvom. KÚČERA, M. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 279 – 282; ACSÁDY, I. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 10 – 12. Novšie spracovanie: SUTT, C. *Slavery in Árpád-era Hungary in a Comparative Context (= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450. Volumen 31)*. Leiden: Brill, 2015, s. 109 – 119.

Moment prepustenia na slobodu býval obvykle viazaný na smrť pána. Explicitne môžeme vidieť tento úkon na príklade záznamu z roku 1213:²⁶

Vxor Vid mortuo marito, cum esset sine herede, manumisit quamdam ancillam suam nomine Deraga, ut quamdiu ipsa viveret, illa de ea non discederet, sed ei serviret. Si autem domine suae superviveret, ubicumque vellet, manendi haberet libertatem si liumque ipsius nomine Cunsudu cum fratre suo Adriano in idem consenciente, manumisit ac tali libertate donavit, ut ubicumque vellet, manendi phas haberet. Si tamen in villa Salu ei placeret habitare, nonnisi apud ipsam et fratrem suum Adrianum maneret. Filiam quoque eiusdem mulieris nomine Kesam taliter liberavit, ut quam ipsa, tam omnis generatio ab eadem successura libera foret omnino. Omnium vero aliarum rerum, quęcumque habet eadem domina vel habitura est, supradictum fratrem suum Adrianum heredem constituit, ita tamen, quod ipsa, dum vixerit, eis utatur.

Pretože Vidova manželka po smrti manžela bola bez dediča, prepustila na slobodu istú svoju slúžku menom Deraga s tým, že kým ona sama bude žiť, od nej neodíde, ale jej bude slúžiť. Ak by však prežila svoju paniu, nech slobodne zotrvá kdekoľvek bude chcieť. Jej syna menom Kunsudu s vedomím svojho brata Adriána prepustila na slobodu a takou slobodou ho obdarovala, že má právo zotrvať kdekoľvek bude chcieť. Keby sa mu páčilo zostať bývať v dedine Silu, nemá povinnosť zostať pri nej a jej bratovi Adriánovi. A dcéru tejto ženy menom Kesam tak oslobodila, že tak ako ona sama, aj celý rod, ktorý z nej vzíde, bude úplne slobodný. Svojho spomenutého brata Adriána táto pani ustanovila za dediča všetkých ďalších vecí, ktoré má alebo bude mať, a to tak, že ona sama ich bude využívať, pokiaľ bude žiť.

Ako môžeme vidieť, vyššie uvedený úkon je kombinovaným prepustením na slobodu. Kým v prípade slúžky Deragy sa účinok prepustenia viazal na moment smrti jej panej, jej (t. j. Deragyn) syn Kunsudu a dcéra Kesam boli prepustení na slobodu už teraz. Závetný charakter záznamu však posilňuje skutočnosť, že *alia res* odkázala pre prípad smrti svojmu bratovi Adriánovi.²⁷

Ďalšou variantou prepustenia na slobodu bol úkon Tekuša, ktorý má vo Varadínskom registri zvláštne miesto ako osoba, ktorá bola prítomná pri beatifikačnom procese uhorského kráľa Ladislava pochovaného práve vo Varadíne.²⁸ Tekuš bol sám prepustenec a na sklonku svojho života odovzdal cirkvi svojho sluhu menom Urug ako dušníka, teda ako osobu venovanú cirkvi. V jeho úkone sa zaznamenali aj nasledovné povinnosti dušníka

²⁶ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 58 (154), s. 110 – 111.

²⁷ Osobitne zaujme ešte ďalší prípad, v ktorom sa prepustenec na slobodu menom Figoz oženil a nevestina rodina ho obvinila z nedôstojného sobáša. Predmetom dokazovania sa tak stala Figozova sloboda. Porovnaj *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 66 (162), s. 114 – 115.

²⁸ Okolnosti prevezenia tela Ladislava I. do Varadína opisujú jeho legendy: *Legenda sancti Ladislai regis*, c. 9 a 11. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Volumen I. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 523 – 524, 526 – 527. Ladislavov hrob sa stal miestom alternatívneho dokazovania popri skúške rozžeraveným železom, keďže sa tu konávali prisahy.

voči kostole v Bešeňo, a to: slúžiť každoročne zádušnú pobožnosť s dvoma omšami, jednou ovcou, tridsiatimi chlebmi, jednou husou, jednou sliepkou a dvoma džbermi piva a k tomu ešte bola prirátaná desiatková povinnosť dušníka.²⁹ Tekušov úkon zrejme nie je korektné uvádzať ako formu závetu, keďže v tomto zázname nenájdeme údaj o tom, že by bol Urug ustanovený za dušníka až momentom Tekušovej smrti. Formulácie záznamu však jasne ukazujú, že išlo o rozhodnutie uskutočnené v očakávaní blízkej smrti a tak má tento darovací úkon veľmi blízko závetu. Okrem formálnej stránky zaujme medievistu zaoberajúceho sa prvou polovicou 13. storočia predstava o tom, aká bola majetková hodnota dušníka³⁰ v Uhorsku a aký rozsah povinností sa od neho mohol očakávať.

Čiastočným medzistupňom medzi závetom a darovaním je záznam Varadínskeho registra z roku 1229, ktorého formulácie majú azda viac k povahe závetu (najmä úvod v podobe *Cum ignoraret homo finem dierum suorum*). Kňaz Maurícius odovzdal „seba a všetky svoje veci“ ochrane varadínskej cirkvi. Čo sa konkrétne pod touto ochranou (*protectio*) myslelo, už záznam priamo nehovorí, formulácia o prevode vlastníctva tu však chýba. Naopak, kňazov sluha Arua sa mal po smrti poručiteľa stať zvonárom Varadínskej cirkvi a hoci to priamo záznam nehovorí, môžeme konštatovať, že sa mal Arua dostať zo stavu sluhu (*servus*) do dušničieho stavu. Záznam ešte spomína ženu, ktorú kňaz kúpil a ktorú dáva cirkvi, aby po kňazovej smrti odovzdala cirkvi mažu³¹ vosku, ale inak má byť aj so svojim potomstvom úplne slobodná.³² Určitý rozpor medzi formuláciou o odovzdaní ženy cirkvi a o tom, že má byť úplne slobodná sa dá vysvetliť azda len vytvorením spomenutej povinnosti v podobe darovania vosku.

O tom, ako cesta k plneniu poručiťovej vôle nemusela byť priamočiara, by vedel svedčiť dušník menom Dera z majetku Józsa. Toho daroval istý Semer v poslednom záвете, („*in ultimo testamento*“) aby svätil na Sviatok sv. Michala zádušnú pobožnosť s jednou „vhodnou“ ovcou, tridsiatimi chlebmi a štyrmi vedrami piva. K plneniu svojich dušničiekých povinností sa však nedostal, keďže ho zadržieval istý Kozma a až na urgencie Semerových dcér došlo k Derovmu vyslobodeniu.³³

Vo Varadínskom registri nájdeme aj písomný záznam verejného závetu³⁴ z roku 1235. Cenné na ňom je, že prezrádza niekoľko dôležitých formálnych a obsahových náležitostí, ktorými bola ústnosť podania a spísanie zápisu do registra, vykonanie úkonu pred dôveryhodnou inštitúciou, datovanie (v zmysle dobových zvyklostí z prvej tretiny 13. storočia nás neprekvapí datovanie len uvedením roku) a určenie dediča. Z obsahu závetu vieme vyčítať, že sa istý Omocel, síce majetný, no bez dedičov, rozhodol osvojiť za synov štyroch ľudí

²⁹ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 352 (341), s. 265.

³⁰ M. Kučera dušníkov systematicky zaradil do kapitoly o otrokoch. Porovnaj KUČERA, *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 305 – 308. Podrobnejší rozbor KUČERA, M. Dušníci – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: KUČERA, M. *State a články k slovenskému stredoveku*. Bratislava: Libri historiae; Post scriptum, 2012, s. 181 – 199.

³¹ Hmotnosť jednotka v hodnote 56 kilogramov. Porovnaj MAREK, *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku*, s. 756.

³² *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 360 (349), s. 270 – 271.

³³ Tamtéž, č. 379 (132), s. 284.

³⁴ O verejných závetoch pozri LUBY, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 525 – 526. Prírodné, viaceré náležitosti verejných závetov spracovaných v rámci dejín súkromného práva, pochádzajú z novovekej zákonnej úpravy. Tá však tak alebo onak vychádzala z predošlej obyčajovej praxe, ktorej časť sa tvorila už v nami skúmanom období.

(troch bratov a jedného ich príbuzného), ktorým „darováva“ svoj pozemkový podiel na majetku Kőrmösd. Toto darovanie je však vzápätí relativizované podmienkou, ktorá spočíva v tom, že počas života Omocela a jeho manželky majú mať táto právo na spomínaný majetok a v prípade, ak by sa obom pošťastil vlastný dedič (zjavne potomok), má pôda pripadnúť tomuto potomkovi. Až pokiaľ by táto podmienka nenastala, majú dediť štyria adoptívni bratia.³⁵

Posledný záznam Varadínskeho registra v zmysle číslovania Samua Borovszkého a Jánosa Karácsonyiho pod číslom 389 reprezentuje opäť závet. Poručiteľkou je tu šľachtičná Benedikta, manželka Hercega z rodu Borsa. Záznam č. 389 nie je, podobne ako ostatné záznamy Varadínskeho registra, zachovaný v origináli, jeho štýl však vypovedá o tom, že nejde o verejný, ale o súkromný testament. Začína sebaoslovením poručiťelky v tvare „*Ego Benedicta*“ a podstatou pozostalosti sú opäť ľudia. Benedikta očakáva skorý koniec svojho života, majetok už predtým previedla na svoje dcéry, aby sa mohli vydať „s ohľadom na dôstojnosť ich rodu“ a celou pozostalosťou riešenou v závete sú tak tri osoby, konkrétne slúžka Aniana a jej dvaja synčekovia Heta a Furtun. Slúžka i synčekovia boli darovaní cirkvi v Ugre, pričom slúžka mala za povinnosť odovzdať cirkvi každý mesiac sviečku v dĺžke jedného laktľa, syn bol ustanovený ako dušník s povinnosťou odovzdávať každoročne pre zádušné pobožnosti dvojročného vola, chlieb a päť vedier piva a napokon Furtun mal skončiť v cirkvi ako zvonár.

Je bez pochýb škoda, že sa predošlý prevod majetku Benedikty do rúk svojich dcér nezachoval v písomnom zázname Varadínskej kapituly a môžeme opäť len špekulovať, prečo mali v spisomňovaní posledných vôlí poručiťel'ov prednosť pred majetkovými rozhodnutiami prepustenia *servorum* a *ancillarum* na slobodu alebo určenie takýchto ľudí do dušníckeho stavu.

Význam pramenného materiálu z Varadínskeho registra je predovšetkým v tom, že ide o relatívne bohatú skupinu prameňov nie k právnym normám, ale k právnej praxi. V právnej histórii svojho času dominovalo poznávanie práva prostredníctvom noriem, avšak, ako dnes vieme, toto poznávanie má veľké medzery. Medzi normami a praxou vládlo pochopiteľné napätie a trvalo celé stáročia, kým si aj súdna prax osvojila požiadavku nielen rozhodovať na základe noriem, ale predovšetkým sa na ne aj odvolávať. Niečo také v stredoveku nenájdeme. Zbierky práva tak predstavujú skôr akýsi právny ideál, tu pochádzajúci z učeneckého prostredia, inde reprezentovaný akousi zmesou obyčaje a kresťanských noriem. Väčšina právnych inštitútov staršieho práva je tak známa predovšetkým prostredníctvom zákonného práva. Varadínsky register v tomto ohľade predstavuje skvelú výnimku, ktorá potvrdzuje to, čo sčasti poznáme zo súčasného a najmä z neskoršieho, na prvom mieste

³⁵ Tento záznam je natoľko zaujímavý, že ho odcitujeme v úplnosti: „*Anno Verbi incarnati millesimo ducentesimo tricesimo quinto, regnante gloriosissimo rege Andrea, venerabili Benedicto, Varadiensi episcopo, Dionysio, comite palatino, Stephano Bichoriensi comite existente, Aniano, lectore et notario Varadiensi factum est, quod Omocel fi lius Ioannis cum esset sine omni haerede, protestatus est nobis oretenus, quod fi lios fratris sui Eliae, Petrum scilicet et Georgium atque Matthiam et quendam eorundem cognatum nomine Sedebur fi lios sibi faciens adoptivos porcionem suam, quae est versus ecclesiam Sancti Petri de terra Cornust, dedisset praenominatis tribus fratribus, fi liis scilicet Eliae praenotati et Scedebur in commune ita, quod quamdiu ipse Omocel vel uxor sua viveret, praedicta portio, sicut antea, iuris eorum esset, vel si eos haeredem habere contingeret, in ius illius heredis hereditario iure cederet. Si tamen ambo sine haerede decederent, hac lege in ius nominatorum quattuor fratrum nominata portio devolveretur.*“ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 383 (136), s. 286 – 287.

listinného materiálu. Je ním najmä dôraz na zmier v prípade sporových konaní, a to bez ohľadu na predmet sporu, ktorým mohla byť aj teoreticky vražda človeka (zapísaná však v nejednoznačnom tvare *homicidium*).

Dedičské právo vo Varadínskom registri nám napriek zhruba dvom desiatkam záznamov ponúka relatívne stručný materiál. Vyplýva z toho niekoľko záverov. Ten prvý a azda najviditeľnejší je, že závetov je vlastne veľmi málo. Aj preto nie je možné sa pokúšať o výpovednú kvantitatívnu analýzu, ani nie je možné sa zamýšľať nad váhou závetov oproti bezzávetnému dedeniu. Dôvod je najmä ten, že závetov mohlo byť ďaleko viac, len hŕstka sa však napokon ocitla v archíve Varadínskej kapituly. Napokon si ale z hľadiska obsahu môžeme všimnúť, že ak väčšina ustanovení pre prípad smrti sa týka ľudí, teda rozhodnutí o osude sluhov a služok, je zrejmé, že na ostatný typ majetku sa vzťahovalo najmä bezzávetné dedenie. Práve spor o majetok vyčlenený z rodového majetku pre pani Margarétu ukazuje, ako nízky mala v prvej tretine 13. storočia význam vôľa v rámci vecnoprávných úkonov. Hoci sa v tomto období stretávame s donačnou sústavou len v zárodkoch, dedičná pôda tu znamenala významnú statusovú vec a počítalo sa s tým, že by mala zostať rodu dovedy, kým tento rod bude existovať.